Fazekas János

A HABSBURG ELNYOMÁS ERDÉLYBEN

A néptömegek harca a társadalmi és nemzeti felszabadulásért — 1690—1874 —

II. rész

IV.

A nemzeti létből való kivetköztetés programjának, melyet Kollonichtól Metternichig az osztrák nagypolitika számos vezető egynénisége dolgozott ki, illetőleg fejlesztett tovább, minden időben gyakorlati utasítások és országos akciók adtak nyomatékot. *Sorozatos állami és egyházi intézkedések gondoskodtak arról, hogy a bécsi Burgban fogant gondolatok valósággá váljanak és az erőszakos vallási, nyelvi és nemzeti homogenizálás mihamarabb következzék be.*

Erdélyt mindjárt az új politikai berendezkedés legelején ellenreformációs hullám borította el. A cél egységes katolikus vallású ország létrehozása volt. Az újrakatolizálás erőszakolása annál érzékenyebben hatott, mert a különböző vallások békés egymásmellettiségére Erdély szép hagyományokkal rendelkezett. Hiszen abban a korban, amikor a kontinens feudális országaiban a „cuius regio, eius religio" („akié a birtok, azé a vallás") elvének elfogadását kényszerítették a lakosságra, hivőkre, az erdélyi fejedelemségben már az 1568-as tordai országgyűlésen a vallásszabadság gondolata diadalmaskodott. A diéta idevágó végzése kimondta: „midőn helyökön az prédikátorok az evangéliumot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerént, és a község... oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik".[44] Miközben Nyugat-Európában véres vallásháborúk dúltak, az erdélyi fejedelmek lényegében türelmi valláspolitikát folytattak, s ennek keretében a román könyvkiadás és iskoláztatás érdekében is lépéseket tettek.

Most a Habsburg-abszolutizmus itt is alkalmazta kipróbált fegyverét — az ellenreformációt. Ez a törekvés szorosan egybekapcsolódott az erdélyi rendi alkotmány visszaszorításával. A Lipót-féle hitlevél vallási tekintetben a régi állapotok fenntartását ígérte ugyan, de a jezsuita rend a császári fegyverek védelme alatt rövidesen térítő akcióba kezdett. A visszaállított erdélyi katolikus püspökség élére a Habsburg érdekeket

hűségesen kiszolgáló idegen, mindenekelőtt osztrák püspököt állítottak. Az új katolikus püspököt, Georg Sorgert is a főkormányzó és Steinville császári főhadparancsnok installálta, de egyben beiktatta Fehér vármegye örökös főispáni tisztségébe is. Királyi adományul a gyulafehérvári uradalmat nyerte. A püspök hallgatólagosan a gubernium első tanácsosa lett, akinek a kezébe került a cenzúra irányítása is. Jól kiépülő iskolahálózat és a szerzetesrendek tucatja szolgálta a császárhű katolicizmust. A protestantizmus visszaszorítását egyre több templomfoglalás jelezte. Georg Sorger püspök már nyíltan a katolikus vallás vezető szerepére és a protestáns vallás visszaszorítására törekedett. Nemcsak a protestáns házassági jogot akarta korlátozni, és a nem katolikus diákok külföldi akadémiákon való tanulását megtiltani, hanem egyenesen azt a tanácsot adta az udvarnak, hogy töröltesse el a négy bevett vallásról szóló törvényt.[45]

Az ellenreformáció az erdélyi román ortodox vallás ellen is támadást indított. Ismeretes, hogy az erdélyi románság nagy tömegei az alkotmány sáncain kívül éltek és semmiféle joggal nem rendelkeztek. A rendek a románokat és az ortodox vallást csak „megtűrt"-nek tekintették. Bécs tehát azt a célt tűzte ki, hogy a katolikus hitre térítéssel a románokat támaszul használhatja fel az erdélyi rendek ellen. Sőt abban reménykedett, hogy a Kárpátokon túli területekre is kiterjesztheti befolyását és általában csökkentheti az ortodox cári Oroszország befolyását Délkelet-Európában. A jezsuiták ígéretekkel rábírták az erdélyi román ortodox püspököt, hogy fogadja el a Rómával való uniót, s ezt 1698-ban egy 38 esperesből álló zsinat, sok vita után, el is fogadta. Az így létrehozott görög katolikus egyház önállóságát azonban erősen korlátozta az, hogy püspöke mellé, kánonjogi okokra hivatkozva, a jezsuita rend tagjai közül egy teológust neveztek ki. Ez az ún. auditor generális 1773-ig ténylegesen ellenőrizte az unitus püspök minden lépését.[46]

A történelmi igazság szellemében le kell szögeznünk azt is, hogy a németesítés, amelyet az országtól idegen felső klérus gyakran támogatott, még a kiváltságokat élvező katolikus egyház keretében sem talált egyöntetű visszhangra.

A görögkeleti, a református, az unitárius lelkészek mellett a katolikus alsópapság jó része határozottan felemelte szavát az erőszakos asszimiláció ellen, s mind a románok, mind a magyarok esetében, az anyanyelv védelmezésének eszméje jegyében bátran kiállott a nemzeti lét biztosításáért. Az alsópapság és a felekezeti iskolák oktatóinak soraiból került ki lényegében a nemzeti küzdelem számos élharcosa. A Habsburgok egyházpolitikájának igazi célkitűzéseit tehát idejében felfedték mindazok, akik ellen irányult.

Az uniót elfogadó román klérus Bécs katolizálási szándékát politikai meggondolásból és a keleti rítus fenntartásával fogadta el. Abban reménykedett, hogy így sikerül kiszabadulnia a jobbágysorból és vallásilag egyenjogúsíthatja magát. Ha a klérus kedvezőbb helyzetbe jutott is, az

unió a tömegek helyzetén mit sem változtatott, nem hozta meg politikai és eszmei egyenjogúsítását. Hiszen Bécsnek nem ez volt a célja, csak abszolutista szándékaihoz keresett tömegbázist Erdélyben. A rendek kiváltságos helyzetüket féltve szembefordultak a görög katolikus vallással. De szembefordult vele az egész ortodox világ, élén Havasalföld metropolitájával és uralkodójával.[47]

Az egyház mellett a hadsereg volt a másik országos intézmény, melyre a birodalmi és nemzeti homogenizálási politikában különös szerep várt. A hadsereg egységesen a német nyelvet használta és jó iskolának ígérkezett, hogy ebben csakis a Habsburg uralkodóra tekintő, csupán neki engedelmeskedő alattvalókat neveljenek.

A határőri intézmény felállításával a központi hatalom katonai, gazdasági és politikai célokat követett.[48] 1699-ben már foglalkozott a haditanács a tiszai és marosi határőrvidék gondolatával. 1702-ben külön területen (Erdély határától a Maros, majd a Tisza mellett Titelig) szervezték meg a szlavóniaihoz kapcsolódó szerb határőrvidéket. Ez a török háborúk függvényeként állandóan változó határokhoz alkalmazkodó határőrség az 1760—80-as években teljesül ki, terjed ki keletre és északkeletre, végig a monarchia határszélén. Az ingyenes paraszthadsereg pénzügyi szempontból is kívánatosnak ígérkezett. A nyugati hadszíntér jelentőségének megnövekedése szintén indokolta a keleti határok biztonságának a megteremtését. Végül az erdélyi határőrvidék megszervezésével a rendiséget is gyengíteni akarta a bécsi udvar. Valójában arra törekedett, hogy a saját uraival hosszan tartó harcban álló székelyekből, valamint az antifeudális harcot mind hevesebben folytató román parasztságból a Habsburg államvezetést szolgáló hatalmi eszközt teremtsen. Ezt vallja maga Brunkenthal főkormányzó is, kijelentve, hogy nem a hegyek védelme volt az első és legfőbb oka a katonai határőrvidék létesítésének, hanem az ország belső biztonsága s általában az állam igazi hatalmának megnövelése.

Egészében véve a román parasztság szívesen menekedett a földesúri joghatóság alól a szabad földbirtoklást, robotmentességet hozó katonai állapotba. Mégis 1763-ban Beszterce vidékén a románság ellenállását kellett Buccownak megtörnie.[49] 1764-ben pedig, mint ismeretes, Csíkban, Madéfalván kerül sor a császári katonaság támadására és arra, hogy százával mészárolják le a határőri szolgálatot vállalni nem akaró székelyeket.[50]

Szálván, Tanase Todoran ösztönzésére a határőrség felvételére kötelezett román parasztok, amikor Buccow osztrák generális Petru Pavel Aron egyesült püspök kíséretében az eskü letételére megérkezett, eldobták a fegyvereket és megtagadták az eskütételt. Buccow véres megtorlásra készült, de végül is beérte azzal, hogy a Siskowich generális vezetése alatt működő bizottság több román parasztot ítélt halálra. Tanase Todorant kerékbe törték s három társát felakasztották.

Ennél is keményebb volt az ellenállás a Székelyföldön. Buccow gene-

rális itt is minden eszközt igénybe vett, hogy rákényszerítse a székelyekre a fegyverhordozást. Tevékenysége eredménytelennek bizonyult. Csíkban, Gyergyóban, Kászonszéken és Háromszéken mindenütt általános volt az ellenállás. A sorozás végrehajtására újonnan kinevezett Siskowich tábornok erős katonai kísérettel látott hozzá 1763 késő őszén az erőszakos katonaállításhoz. December végén felcsíkba vitték a hírt, hogy Madéfalva férfilakossága felhúzódott a havasokba, s ottan a többi csíki és háromszéki falvakból érkezett székelyekkel az ellenállás megszervezésére készült. Amikor azonban a mit sem sejtő székelyek visszatértek a faluba, Siskowich generális Carato alezredes vezénylete alatt egy 1400 főnyi, ágyúkkal felszerelt katonaságot vezényelt ki ellenük. Ez körülzárta a falut és 1764. január 7-én hajnalban ágyútüzet zúdított az annyi nyomorúságot átélt, alvó székelyekre. Ezután a gyalogság indult támadásra. A vérfürdőben mintegy 400 szekélyt gyilkoltak le, de nagy volt a sebesültek száma is. *Siculicidium* néven tartja számon a történetírás a másfélszázados Habsburg elnyomás eme néppusztító tettét. A szuronyok csendjében ezek után ellenállás nélkül folyt a sorozás. Így köteleztek mintegy tízezer székely családot a határőrség nehéz terhének hordozására. Mint ahogy a székely és román parasztok a szervezés időszakában is igyekeztek kapcsolatot teremteni, az erőszak és véres végrehajtás veszszője ugyancsak egyformán sújtott le rájuk.

Már a határőrség felállítását megelőző időszakban igen sokan vándoroltak ki Moldvába. A XVI. és XVII. század folyamán kitelepült csángók számát jelentősen növelték azok a székelyek, akik a II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes felkelésének leverése után kényszerültek vándorbotot venni a kezükbe. A bécsi hatalom berendezése idején a Székelyföld a kegyetlen megpróbáltatások sorozatát éli át: nem elég, hogy pestis, éhínség pusztítja a népet, hanem megindul a szabad székelyek örökös jobbágyságra kötelezése is. A nyomorúságtól hajtva sokan Moldvában próbáltak szerencsét. 1718-ban már a főkormányszék is kénytelen felfigyelni a „csoportos elszélyedésre" és felszólítja a székely székek vezetőit, hogy a nép „nagy bódulását és fészkiből való kimozdulását" igyekezzék megakadályozni. De a hatóságoknak nem állt módjukban feltartóztatni az útra kelőket. 1741-ben a gyergyóiak az országgyűlésnek panaszolják el, hogy „az nagy szükség miatt a székük lakosai elbújdostak, ki Moldvába, ki pedig szélyel az országba, úgy annyira, hogy némely falukban majd lakosok nem maradtak". A határőrség szervezése idején, a madéfalvi vérengzést követően ismét sokezer székely család menekült Moldvába, a törvénytelen katonáskodás és a kíméletlen üldözés elől. A főleg Csíkból érkező menekülő székelyek egy tekintélyes része Moldvában a csángó falvakban telepedett le. A források tanúsága szerint megérkezésükkel jelentősen megszaporodott Bákó környéke több falujának csángó lakossága. A határőrség szervezésekor kimenekülőkből származott Pusztina, Lábnik, Kalugarén, Parincsa, Gajcsána, Ketris moldvai községek magyar lakossága.[51]

1764 tavaszán az erdélyi központi hatóságokhoz Beszterce vidéki román parasztok elvándorlásáról érkeztek hírek; ősszel pedig Doboka, Szolnok, Kolozs és Torda megyéből jött tudósítás, mintegy ezer román és magyar paraszt szökéséről. Mária Terézia 1764 őszén, bocsánatot ígérve, megkísérli a székely kivándorlók visszatérítését. Kísérlete azonban kudarcot vall. Miközben 1766-ban az udvar ausztriai protestánsokat telepít a szászok közé, Radna vidékiek, Fogaras földiek, valamint székely székbeliek tömegesen menekültek át a határon, jóllehet a szorosokat szigorúan őrzik. A kivándorlás 1767-ben is folytatódik, Száz és száz család költözik Moldvába. 1774-et követően a frissen szerzett, Habsburg tartománnyá lett Bukovina területén telepedtek le sokan a nemrégen Moldvába menekült székelyek közül is. 1776-ban kezdődött meg, majd 1784 és 1786 között folytatódik az áttelepülés Józseffalva, Fogadjisten, Istensegíts, Hadikfalva, Andrásfalva nevű falvakban telepedtek le a többségükben Csíkból, valamint Háromszékből elmenekült székelyek, akik a madéfalvi veszedelem üldözöttjeiként többé nem tértek vissza apáik földjére. Ők voltak a bukovinai csángó-magyarok.

A határőrség keretében az erőszak diadala után a bécsi udvar hozzálátott az egységesített katona-népesség neveléséhez. Jóllehet a határőrök továbbtanulását felső tanintézetekbe nem engedélyezték, az elemi fokú oktatást szorgalmazták és elősegítették.[52] Természetesen itt is a német nyelvű oktatást erőltették. Nem véletlenül fakadt ki a székely határőr katona, Gábor Áron amitt, hogy itten sohasem fogja „a katonát elévinni az ész, jellem és derékség, hanem a németség, a servillizmus és a protectio".[53]

A kemény fegyelmezés ellenére, az idegenből jött tisztek ama kísérlete, hogy megtörjék és engedelmes eszközzé tegyék a határőröket, végül is kudarcba fulladt. Éppen itt, a határőrvidéken, a kétségtelenül tágabb látókörű és haladottabb szabadparaszti hagyományokkal rendelkező parasztkatonák, és a lassanként mégiscsak gyarapodó számú nemzetükbéli altisztek, tisztek táborában fejlődött a nemzeti öntudat, erősödött a szabadságvágy, végső soron a polgári forradalomhoz vezérlő eszmeiség.[54]

A felvilágosodott abszolutizmus a korszerűség, a modern európaiság köntösébe próbálta átöltöztetni a birodalom hagyományos központosítási céljait.

Habsburg nacionalista, soviniszta államideológiaként tűnik fel a XVIII. század harmadik harmadában az az eszme, hogy meg kell teremteni „a lelkek egységét", mégpedig úgy, hogy a lakosság ugyanazt a katolikus vallást kövesse és ugyanazt a német nyelvet beszélje, mint amelyet az uralkodó követ és beszél. A birodalom boldogsága attól függ, hogy a népek lelke milyen mértékben lesz azonossá az uralkodóéval. A lakosság nemzetiségileg egységes arculata kialakítása eszközeinek megválogatásában Mária Terézia a katolikus hitterjesztésre, fia II. József viszont a németesítésre helyezte a hangsúlyt.

II. József abból a felismerésből kiindulva, hogy a birodalmát alkotó

egyes tartományok között túl nagy a különbség, elhatározta, hogy felszámolja a történelmileg kifejlődött sajátosságaikat, hagyományaikat és minden szempontból egységes birodalomba olvasztja be őket. Az államban látta a közjó legfőbb földi letéteményesét, és úgy vélte, hogy annak erős központosításával személyesen gondoskodhatik minden alattvalója egyéni boldogságáról, azokról, akiknek többségét akaratuk ellenére kell a jólét és megelégedettség irányába vezetni. A német nyelv általános hivatali nyelvvé való tételét is abból a tételből vezeti le, hogy az uralkodó így tudja egységesen gyakorolni a maga népboldogító hatalmát. Azt hitte, hogy közigazgatási úton, rövid idő alatt német nyelvűvé lehet nevelni a birodalom laksságát, s mindenki örömmel fogadja a császári kezdeményezést, hisz így egyszeriben alkalmassá válik a magasabb kultúra befogadására. Elég lesz a hivatalokban kötelezővé tenni a német nyelvet, a hadseregben a német vezényszót, és az oktatásban biztosítani a német nyelv kizárólagosságát, hogy *egy emberöltő alatt a birodalom népei elfelejtve anyanyelvüket örömmel váljanak német ajkúakká.*

Rendeletből felvilágosító brosúrából nem volt hiány;[55] százával követték egymást, hogy a császár üdvös céljait a néptömegekkel megismertessék, főleg a reájuk háruló előnyöket és hasznot híreszteljék. A nagy költséggel és sok-sok energiával megindított németesítés néhány látszateredményen és sok félrevezetően hencegő jelentésen túl eredeti célját nem érte el. Ellenkezőleg! Nem képzelt ellenállást váltott ki.

II. József germanizáló törekvéseivel szemben elemi erővel buzgott fel a birodalom nem német nemzetiségű népeinek nyelvvédő, anyanyelvet művelő mozgalma. Olyannyira, hogy a császár halálát követően az udvar kénytelen felhagyni a német nyelv erőszakolásával, de a nemzeti mozgalmak nyelvi követeléseivel szemben, közigazgatásban és oktatásban, no meg a tudományban ismét a latinnak biztosított elsőbbséget. A latin nyelvű kultúrának ez a Bécsből kiinduló támogatása oda vezetett, hogy a klasszikus műveltségnek ezzel a nagyhagyományú nyelvével mindazok szembeszegültek, akik a társadalmi és nemzeti kérdésben a haladás oldalára állottak. Világnézeti állásfoglalást jelentett a XIX. század első felében, hogy a latin nyelv kérdésében ki hogyan nyilatkozott. A latin nyelvet kitűnően ismerő tudósok és írók ismerték fel a probléma politikai horderejét és követelték, hogy az anyanyelvet a közéletben és művelődésben helyezzék az őt megillető jogaiba, ugyanakkor műveikkel, tudományos és irodalmi alkotásokkal bizonyították az anyanyelv életrevalóságát és mindenféle információ hordozására alkalmas voltát.

V.

A Habsburg hatalom az előbb taglalt gyűlöletes intézkedéseivel már berendezkedése legelején kiváltotta az erdélyi néptömegek ellenállását. Az ösztönös ellenállásból lassan szervezett harc bontakozott ki. II. Rákóczi Ferenc Habsburg-ellenes szabadságharcához tömegesen csatlakoztak a

nép fiai, anyanyelvre, nemzetiségre való tekintet nélkül. Az idegen elnyomás elleni küzdelem a kuruc szabadságharc leverését követő másfélszáz esztendőben a legváltozatosabb formát öltötte magára: osztályküzdelmek és nemzeti mozgalmak szegültek szembe a hódítókkal. Az osztályküzdelmek természetesen gyakran kapcsolták közös akciókba az Erdély földjén együtt élő nemzetiségeket. A polgári nemzeti mozgalmak kibontakozásával járó ellentmondásos tendenciák azonban azt is magukkal hozták, hogy a haladó erők megoszlottak, sőt olykor egymással szemben is kerültek. A polgárosodás ellentmondásos természetéből következett, hogy a Habsburgoknak a nemzeti jelleget háttérbe szorító németesítő politikájával szemben a magyarok és a románok külön-külön vívták a maguk harcát, miközben sajátos formát öltött az erdélyi szászok harca is, akik II. József korában ugyancsak szembekerültek az összbirodalmi érdekekkel.

A külön-külön kibontakozó erdélyi nemzeti mozgalmakat azok a gazdasági-politikai tényezők határozták meg, amelyekről az előző fejezetekben szóltunk. A nemzeti mozgalmak ezen a földön úgy bontakoztak ki, hogy itt még nem volt nyugat-európai értelemben kifejlett burzsoázia, olyan gazdaságilag erős osztály, amely élére állna a polgári átalakulásért vívott harcnak. Az elmondottakhoz még csak azt kell hozzátennünk, hogy a lassan, akadozva induló gazdasági-társadalmi fejlődés következtében, az erdélyi magyar nemzeti mozgalomban a vékony ipari és kereskedelmi burzsoázia, meg az értelmiség a polgárosodó reformer-nemességben találta meg érdekei előmozdítóját és őt tekintette politikai vezetőjének. Ehhez előzményként hozzájárult az is, hogy ez a nemesség a maga rendi harcaiban, melyet a központosítás ellen vívott, már évszázados politikai gyakorlatra, közéleti iskolázottságra tett szert és osztálykorlátaitól megszabadult kész volt, a haladást vállaló fiai révén hovatovább már tiszteletre méltó személyi és anyagi áldozatra is vállalkozott a gazdasági haladás és a polgári nemzetté válás érdekében.

A polgárság és a polgárosult nemesség haladó mozgalmaival szemben állt a magyar aulikus arisztokrácia legreakciósabb csoportja. Ez a főnemesség feltétlen híve volt a Habsburg-uralomnak, a feudalizmus megőrzését az egyetlen lehetséges politikai útnak tekintette és szembehelyezkedett minden haladó eszmével. A jobbágyfelszabadítás követelése és az erősödő nemzeti mozgalmak ellen a császár hadseregét tartotta a leghatásosabb érvnek. Erdély főhivatalait 1848 előtt ezek a saját nemzeti mozgalmukkal is élesen szembehelyezkedő erdélyi császárhű arisztokraták foglalták el. Az 1848-as forradalom előestéjén már a metternichi rendszer is számol a nemzeti mozgalmak erősödésével. Jelentős veszélyt lát bennük és emiatt óvatosabb politikát folytat. A nyílt németesítés erőszakos, közéleti formái háttérbe szorulnak és helyet adnak a gyengébb nemzetiségi mozgalmak támogatásának és az ellentéteket kiegyenlítő bírói szerepkör vállalásának.[56] *Magyarország területéhez kapcsolódó nemzetfogalom (magyar az, aki az ország területén lakik) és*

ennek eszközeként az a követelés, hogy a magyar nyelvnek döntő túlsúlyt kell biztosítani, súlyos konfliktusokhoz vezetett. A magyar reformmozgalom a francia forradalom ideológiájából átvette a politikai nemzet fogalmát és ezzel anticipálta azt a végzetes politikai hibát, amelyet a magyar kormányzat később, az 1867-es kiegyezés után követ el. A polgári demokratikus forradalom magyar előkészítői közül sokan estek abba a tévedésbe, hogy a demokratikus átalakulás önmagától megoldja a nemzeti kérdést. Csak 1849 tavaszán ismeri fel Teleki László, hogy a nemzeti létet külön törvényben kell biztosítani. „Liberté, egalité, fraternité, még nem elég — írta Teleki Kossuthnak. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni."[57] *Azok a magyar radikálisok, akik más nemzetiségekkel szemben türelmetlenek voltak, a társadalmi felszabadulás ügyének is sokat ártottak.* Egyik bírálójuk nem kisebb személyiség volt, mint Széchenyi István, aki a magyar nyelvnek mindenáron való terjesztése ellen foglalt állást. A nemzetiségi kérdésben, konkrét formájában a nyelvkérdésben, türelmességet hirdetett, s joggal hangoztatta azt, hogy a magyar nyelv megtanulásával senki sem válik még magyarrá. Voltak mások, akik a közeledés és megértés vonalán még tovább jutva keresték a nemzeti mozgalmakat egybefűző, egymáshoz társító eszméket és utakat. Egészében véve az egységes nemzeti állam érdekében elgondolt egybeolvasztó magyarosító politika elhibázott, káros volt. A népek nemzeti önrendelkezési jogának elismerése, nemzeti nyelvük és kultúrájuk tiszteletben tartása jelentette — s ezt 1848—49 világosan igazolta — a társadalmi szabadság és a nemzeti függetlenség felé vezető egyetlen járható utat.

A nemzeti létmegőrzésnek és a nemzeti közösségek polgári irányú kifejlesztésének jelentős csatái folytak a művelődés terén. Nyelvművelő mozgalmak indultak, társadalmi szükséglet támadt korszerű művelődési intézmények létrehozására, s maga a termelés is új igényeket támasztott az oktatással szemben. *A nemzeti kultúrát állami segítség híján, sőt sorvasztó szándékú állami intézkedések ellenében kellett megalapozni és felépíteni.*

Erdélyben már a korai felvilágosodásnak az az egyik sajátossága, hogy különleges hangsúlyt kap az anyanyelvű irodalom és tudomány. Az anyanyelvű kultúra igénye Erdélyben sem a magyaroknál, sem a románoknál, sem a szászoknál nem a felvilágosodás gondolatkörében merül fel először, hiszen már az első bibliafordításokkal megszűnt a művelődést, illetőleg az egyházi életet szolgáló latin és ószláv nyelv kizárólagos uralma. A reformációval, ezzel a vallásos mezben jelentkező polgári tendenciájú mozgalommal fejlődésnek indult anyanyelvű írásbeliség a XVII. században újabb ösztönzéseket nyert. Ekkor már tudományos művek és szépirodalmi munkák jelentek meg nyomtatásban, anyanyelven. Az anyanyelvűség ügye Erdélyben már a XVII. században művelődési programmá vált, a XVIII. század végére pedig politikai jelszó lett belőle.

A szépirodalomé az érdem, hogy a XVIII. század utolsó negyedétől kezdve az anyanyelvűség elfoglalta az őt megillető helyet az erdélyi ma-

gyar kultúrában. Jeles írók és művelődésszervezők léptek fel, akik eszmeileg gazdag, haladó irányzatú magyar nyelvű könyveket adtak a lassan kialakuló olvasóközönség kezébe. A szépirodalomnak, de általában az anyanyelvű kultúrának a terjesztésében felbecsülhetetlen érdemeket szerzett a színjátszás. A kóberes szekereken utazgató vándorszínészek, majd az ország társadalmi összefogással életre hívott kolozsvári állandó színházban játszó művészek anyanyelvükön az akkori Európa leghaladóbb gondolatait közvetítették a nézőknek. A magyar irodalom legjelesebb alkotói (köztük Petőfi Sándor, Arany János) fordultak meg a színpadon, mert felismerték a színjátszás hatalmas szerepét a korszerű nemzeti kultúra megteremtésében és a tömegekkel való megkedveltetésében. A színészek tudatosították a tömegekben az anyanyelvben rejlő szépségeket és emelték a tudatosság szintjére a nyelvápolást.

A Marosvásárhelyen 1793-ban alapított Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, melynek Aranka György volt a kezdeményezője és szervezője, azt a célt tűzte maga elé, hogy jól átgondolt, tervszerű program keretében, irodalomban és tudományban, magánéletben és közéletben győzelemre vigye az anyanyelvi művelődés ügyét, hogy ily módon a korszerű ismeretek eljuthassanak a társadalom minden rétegéhez. A Társaság munkássága enciklopedikus jellegű volt, kiterjeszkedett a kultúra egészére: foglalkozott a nyelvhelyesség, a helyesírás kérdéseivel, tervbe vette magyar nyelvtan és szótár kiadását, hogy ezzel elősegítse az egyes tudományok terminológiájának kialakítását és mozgalmat indított a tájszavak összegyűjtésére. Tervezték egy erdélyi enciklopédia megírását, mely magába foglalta volna Erdély nemzetiségeinek történetét, az ország földrajzát, természeti kincseinek és művelődési állapotának leírását. Így akarták szolgálni a polgáriasodást és az erdélyi nemzetiségek egymáshoz való közeledését. A Társaság tagjai nagy jelentőséget tulajdonítottak a természettudományoknak. Az egyoldalúságtól mentes nemzeti kultúra felvirágoztatása érdekében *szorgalmazták az iskolarendszer korszerűsítését, akadémia, állandó színház felállítását, múzeum, közkönyvtár létesítését, irodalmi és tudományos folyóirat kiadását.* A Habsburg hatalom nem tűrte sokáig a Társaság munkáját. Eredményei láttán felismerték haladó tendenciáját, mely szembeszegült a nemzeti sajátosságokat sorvasztó bécsi politikával és betiltották működését. Megújuló kísérletek jelezték, hogy az erdélyi magyar alkotó értelmiség a továbbiakban sem nyugodott bele abba, hogy ne legyenek megfelelő tudományos és művészeti intézményei.[58]

A nyelvművelő mozgalomból nőtt ki az első erdélyi magyar folyóirat, az *Erdélyi Muzéum.* Szerkesztője, Döbrentei Gábor a folyóirat legfontosabb feladatának azt tartotta, hogy minél több eredeti alkotás lásson benne nyomdafestéket. Nem tagadja a fordítások jelentőségét, hiszen a művelt nagyvilág kultúrájával meg kell ismertetni az erdélyi közönséget, de a legfontosabb feladatnak eredeti alkotások közlését tartja. Azt hangsúlyozza, hogy „eljött az idő, melyben az eredeti dolgozásokhoz is hoz-

zá kell kezdeni s többen. *Egyedül az eredeti jó munka a nemzetnek tulajdon birtoka, az ád a nyelvnek tekintetet*". Az Erdélyi Múzeum 1814 és 1818 között eredeti szépirodalmi alkotások, filozófiai, esztétikai, történelmi nyelvtudományi tanulmányok publikálásával szolgálta a nemzeti önismeret kialakítását, a magyar nyelv csinosítását és az általános kulturális felemelkedést.[59]

Az *Erdélyi Híradó* volt Erdély legjelentősebb magyar hírlapja. A progresszió mögé zárkózott fel: a reformmozgalmat szolgálta. Igyekezett ismertetni az európai haladó gondolkodás különböző áramlatait, figyelme végig kiterjedt a nyelvművelés szempontjaira és néhány nagyműveltségű író és tudós bekapcsolásával magas színvonalú hírlapi publicisztikával szolgálta a polgári nemzetté válásnak a folyamatát.

Az erdélyi magyar nemzeti öntudat kialakításában jelentős szerepe volt a *történetírásnak* és a *nyelvtudománynak*. Bod Péter, Benkő József, Kemény József, Bölöni Farkas Sándor, Nagyajtai Kovács István, Jakab Elek és Kővári László történetkutató munkássága, az erdélyi múlt írásos forrásainak a feltárása és publikálása nagy szolgálatot tett a nemzeti önismeret kifejlesztésében. Gyarmathi Sámuel, Körösi Csoma Sándor nyelvtudományi munkássága révén európai rangra emelkedett az erdélyi mamagyar nyelvtudomány, eredményeik, emberi példáik a haladás és a patriotizmus forrásai lettek.

Mivel a németesítés és az összbirodalmi érdekeket hangsúlyozó állami propaganda különösen az iskolákat használta fel céljai érdekében, az erdélyi nemzeti mozgalmak is fokozódó figyelemmel fordultak az oktatásügy felé. Az erdélyi nevelésre jótékonyan hatottak a felvilágosodás eszméi: tartalmában megújult az oktatási anyag és a nagy cseh pedagógus, Comenius tanítása nyomán egyre több nevelő ismerte fel, hogy az *anyanyelv megsokszorozza a nevelés hatékonyságát*. A XIX. század harmincas éveitől kezdve a diákok már szervezetten léptek fel a korszerű anyanyelvi oktatás érdekében. A diákság és az európai szellemi élet pezsdítő hatása alá kerülő fiatal tanárok és nevelők örömmel támogattak minden olyan kezdeményezést, amelytől a szellemi élet korszerűsítését és a magyar nyelvű irodalom és tudomány szabad kibontakozását remélték. A haladó szellemű tanárok, nem törődve a hivatalos rendelkezéssel, mely a felsőbb osztályokban a latin nyelvű oktatást tette kötelezővé, tantárgyaikat kizárólag magyarul kezdték tanítani. A Szatmár megyei nagy magyar költő, Kölcsey Ferenc tárta fel a való helyzetet, miszerint a latin nyelvhez a bécsi udvar, az urak és főrangú zsoldosaik azért ragaszkodnak, hogy így útját állják a demokratikus eszmék terjedésének: „Nem kívánnak egyebet — írta azokról, akik egy idegen nyelvvel próbálták körülbástyázni saját hatalmukat —, mint a latin nyelvből olyan szent nyelvet csinálni, mely őket a sokaságtól elkülönözze. Vagy talán a demokráciától félnek, ha az anyagi nyelv felemeltetik?"[60]

A patrióta szellemű tanároknak és a radikalizálódó diákmozgalmaknak nagy szerepe volt abban, hogy az erdélyi iskolák többsége nem haj-

bókoló ifjúságot nevelt a bécsi udvar örömére, hanem oly nemzedéket, mely igazi elkötelezettségét 1848—49 forradalmi harcaiban mutatta meg. Máig ható tanulsága a mozgalomnak, sajnos, az is, hogy miközben védték magyar anyanyelvünk jogait a némettel, illetőleg a latinnal szemben, többségükben elutasító álláspontra helyezkedtek a haladó célokért harcoló román mozgalommal szemben is, és elvárták volna a románoktól és szászoktól, hogy saját nyelvük rovására a magyart részesítsék előnybe. Az 1842 januárjában készült, a magyar nyelv bevezetését célzó törvényjavaslat a román értelmiség körében hatalmas tiltakozást váltott ki. A balázsfalvi értelmiségiek tiltakozásukban ezeket írták: „Őszintén megvalljuk, hogy nem csak tíz év után, de még száz év után is, sőt soha semmikor minket és nemzetünket oly törvényre kötelezni nem lehet, mely az erkölcsi és a vallási életünkre veszedelmet, nemzetiségünkre pedig romlást és pusztulást hoz. Távol van ugyan tőlünk a magyar nyelv gyűlölete — ellenkezően, mint egyet a hazai nyelvekből nem csak eddig tanultunk s tanulta sok román ember, de tanulni is fogja a hivatalok kedvéért mindenki, s a magyarokkal való közelebbi viszonyok is ezt javasolják —, de semmiképpen sem az anyanyelv s a ráépített nemzetiség kárával."[61]

A balázsfalvi értelmiség fellépésének gyökerei messze visszanyúlnak az időbe.

I. Lipót császár 1700. március 19-i, a görög katolikus egyház jogviszonyait szabályozó diplomája már világosan tükrözte a román politikai igényeket és az udvar kilátásba helyezett kedvezményeit. Annak első pontja ui. biztosította az új egyháznak, személyeinek és ügyeinek a katolikus egyházzal azonos jogviszonyát. A második felmentette az unitus papságot „mint a többi nemesi előjognak örvendőket" mindennemű jobbágyi szolgáltatás alól. A harmadik pont szerint nemcsak az egyháziak, hanem a világiak, sőt a közemberek is, ha elfogadják az uniót, a katolikus rendhez tartoznak. Így megszűnnek megtűrtnek lenni, és a hazának a többi rendekhez hasonló jogokat élvező tagjaivá válnak. Ez a pont igen nagy horderejű, mert később a román nemzeti mozgalom politikai programjának alapjává vált.[62]

A román nemzeti mozgalomnak három hullámát különböztetjük meg a 48-at megelőző másfél évszázados Habsburg-uralom alatt. Az első feltörő hullámot Inochentie Micu Clain tevékenységéhez kapcsolhatjuk, a második a felvilágosodás korában a *Supplex Libellus Valachorum* és az *Erdélyi iskola* működésében ér újabb magaslatra, hogy aztán a polgári forradalmat megelőző mozgalomban csúcsosodjék ki.

Inochentie Micu, az unitusok fiatal püspöke felismerte, hogy az unió és a román nép érdeke nem szükségszerűen azonosak. A felismerésnek annál inkább be kellett következnie, mert kiderült, hogy az unió nem elegendő a románság társadalmi törekvéseinek érvényesítésére, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, sőt széttörte a román népi egység az idő szerint egyetlen ideológiai, művelődési és szervezeti keretét, a vallá-

si közösséget. Az unióval kapcsolatos testvérharc tudatosította benne, hogy a vallás mögött van még valami, ami elsődlegesebb kapocs a román és román között: a közös nyelv- és a közös társadalmi érdek. Inochentie Micu a feltörekvő román rétegek szolgálatában új alapot keresett a románság igényeinek érvényesítésére. Ezt az alapot abban a felismerésben találta meg, hogy Erdélyben a románság *„nemcsak a legrégibb, hanem a legszámosabb is"*. Ezzel megfogalmazta a születő román nemzeti gondolat kettős alaptételét. Inochentie Micu 16 esztendei püspöksége idején 24 emlékiratot nyújtott be a bécsi udvarnak, az országgyűlésnek, a guberniumnak a románok egyenjogúsítására. Követeléseinek lényege az, hogy a románságot ne tekintsék többé „megtűrt"-nek, hanem ismerjék el negyedik alkotmányos „nemzet"-nek, legyen képviselete a guberniumban, a diétán, a közhivatalokban; a románt rendi nemzetnek akarta elismertetni, lényeges azonban, hogy a román rendi „natioba" a jobbágytömegeket, a népet is beleszámította. A román jobbágyoknak azt a jogot igényelte, hogy mint a magyar és szász jobbágyok, ők is saját egyházuknak fizessék a dézsmát.

Inochentie Micu követeléseit a bécsi udvar és az erdélyi rendek egyaránt visszautasították. Bukását még sem az okozta, hanem az erdélyi román nép unióellenes mozgalma. 1744-ben Erdélyben megjelent Visarion Sarai szerb ortodox szerzetes és vezetésével a nép megkezdte az unitus papok elűzését. Micu maga is gyanúba keveredett, Bécsben megalázó vallatás alá fogták, s hogy a vizsgálatot ne kelljen végigszenvednie, Rómába távozott.[63]

Az erdélyi román értelmiség tovább folytatta a harcot. Újabb memorandumok és petíciók érkeztek a hatóságokhoz, 1761-ben pedig kirobbant Sofronie szerzetes mozgalma, amely a román parasztság széles tömegeit ölelte fel és a görög katolikus egyesült (unitus) egyház felszámolását tűzte ki céljául. Két év alatt az erdélyi románság döntő többsége elhagyta a görög katolikus vallást, és visszatért az ortodox hitre. A bécsi udvar előbb, 1759. július 13-án türelmi rendelettel próbálta a Sofronie szerzetes vezette mozgalmat leszerelni. Mikor ez eredménytelennek bizonyult, 1761-ben Buccow erdélyi főhadparancsnok katonái léptek közbe és fegyveresen fojtották el a román népi tömegek küzdelmét. Ennek ellenére az ortodoxia védelmének jegyében kibontakozott Sofronie mozgalom eredményeket ért el egyes nemzeti és társadalmi célkitűzések megvalósítása terén is. Az ortodox egyház újra többségre jutott, az erdélyi románok között. Az 1761—1762-ben végrehajtott összeírás erről a következő képet nyújtja: a 152 886 erdélyi román családból csak 25 174 család vallotta magát görögkatolikusnak, míg a többi 127 721 az ortodox vallást tartotta magáénak. Ennek következtében a bécsi udvar kénytelen volt elismerni az ortodox egyházat (melyet 80 éven át eredménytelenül üldözött) és püspököt nevezni ki élére. Vigyázott azonban arra, hogy a püspök és hívei között bennsőséges kapcsolat ki ne alakuljon, s ezért erdélyi ortodox püspöknek állandóan csak szerb származású

szerzeteseket nevezett ki, majd magát a püspökséget is a karlócai szerb metropoliának fennhatósága alá rendelte.[64]

Az ortodox egyház tekintélyének és szervezeti kereteinek megerősödése túl mutatott a vallásos életen és azt jelentette, hogy a román nemzeti mozgalom az elkövetkezendőkben biztosan számíthat a maga egyházi intézményeire. Politikai szervezeti keretek híján erre nagy szükség volt. A román nemzeti mozgalom a feudalizmus válsága és felszámolása idején az erdélyi ortodox egyház szervezési lehetőségeit sikerrel használta fel a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott harcban.

A XVIII. századi Erdély történetében társadalmi és nemzeti tekintetben is kiemelkedő helyet foglal el a Horea, Cloşca és Crisan vezette nagy parasztfelkelés.[65]

A nemesség döntő többsége a vármegyékben magyar lévén, a Királyföldön pedig a földbirtokosság szász patrícius, ezzel szemben a jobbágyság jórészt román, az 1784-es nagy parasztfelkelés idején az alapvető társadalmi, antifeudális mozgalomban természetesen nemzeti vonások is megnyilatkoztak.

Mikor a parasztság Horea vezetésével harcba indult, II. Józsefben bíztak, aki néhány intézkedésével enyhíteni igyekezett a jobbágyság sorsán, hogy ezáltal javuljon a monarchia legfőbb adóalanyának helyzete. Horea ismételten megjelent Bécsben és gyógyírt keresett román parasztfestvérei sebeire. Abban reménykedve, hogy a bécsi felvilágosult monarchia a fennálló jobbágyviszonyok megszüntetésén munkálkodik és a parasztság fellépését támogatni fogja — 1764 őszén Horea megindította a felkelést.

A mozgalomhoz rövidesen jelentős parasztfömegek csatlakoztak, különösen arra a hírre, hogy a császár parancsára katonai összeírást rendeltek el, de a nemesség ezt meg akarta akadályozni. Az erdélyi parasztság egyik legnagyobb arányú mozgalmának a központja a kifejezetten bécsi kamarai irányítás és ellenőrzés alatt álló, az Erdélyi-érchegység vidékén fekvő zalatnai kincstári uradalom területe volt. A természet szépsége, a hegyek aranyat rejtő gazdagsága kiáltó ellentétben volt a vidék dolgozó népének szörnyű elnyomásával és nyomorával. Ezen a helyen, a zalatnai kincstári uradalom területén, a földesúri elnyomást a Habsburg gazdaságpolitika súlyosbította, mely a vidék népének helyzetét még inkább megnehezítette és az osztályharcot erősen kiélezte. A zalatnai uradalomban ui. (de különösen annak középső, Abrudbányát környező részén), a dolgozó nép nem egyszerű parasztság, hanem bányászjobbágyság volt. Minél jobban fejlődtek a kincstári kohók, annál több lett a robot, annál jobban fogytak az erdők, annál inkább megszorították a nép erdőhasználati jogát. A tűrhetetlen kizsákmányolás következtében a bányászparasztok ellenállása nőttön nőtt és időről időre úgy kiélezte az osztályharcot, hogy fegyveres felkelésre, mozgalmakra került sor. Bár a Horea vezette felkelés elsősorban Alsó-Fehér, Zaránd, Torda és Kolozs megyék jobbágyságát mozgósította, annak hullámai távolabbi vidékekre, Arad, Hunyad, Bihar, Szatmár területére is elértek, sőt a Szászföldre is. A

parasztcsapatok útjukban mindenütt feldúlták a nemesi udvarházakat, a kincstári épületeket és bányaműveket, elűzték vagy megölték a birtokosokat. A fellázadt román parasztok megtámadták és feldúlták az egyes katolikus és protestáns templomokat, ami bizonyítja a lázadás történelmi korlátait. Ezeket a sajátos történelmi-nemzeti körülmények határozták meg, s természetesen akadályát képezték a népi erők egységének az antifeudális harcokban. Mindezek ellenére hangsúlyoznom kell, hogy különösen Kolozs, Torda és Fehér megyékben a román és magyar parasztok számos esetben vettek részt közös akciókban, amelyek során egyes helyi vezetők az utóbbiak sorából kerültek ki.[66]

Programjukat legvilágosabban Horea egyik alvezérének, Crisannak a dévai táborból 1784. november 11-én a nemességhez intézett ultimátuma fejezte ki. Sikereik láttán, a győzelem reményében azt követelték, hogy „nemesek ne legyenek többé", továbbá a nemesek uradalmaikról távozzanak el és birtokaikat a parasztok közt osszák fel, mindenki számára legyen kötelező az adófizetés. A követelések közt szerepelt az is, hogy az egész megye nemessége, minden leszármazottjával együtt, „esküdjön meg a keresztre", azaz térjen át a román vallásnak tekintett ortodoxiára.

A bécsi udvar, miután látta, hogy a felkelés az egész feudalizmus rendszerét veszélyezteti és szöges ellentétben áll a jozefinizmus célkitűzéseivel, gyors elfojtását rendelte el. II. József parancsára tekintélyes katonai erőket mozgósítottak, a felkelés vezetőjének, Horeának a fejére pedig 300 aranyat tűztek ki vérdíjul. Akadtak árulók, akik nyomra vezették a hatóságokat, s így a parasztvezéreket kézre kerítették és Gyulafehérvár kazamatáiba zárták.

A megtorlást II. József személyes megbízottja, gróf Jankovics Antal vezette, aki egy hónapig tartó nyomozás után gyűjtötte össze a terhelő bizonyítékokat. Az uralkodó parancsára Horeát és Cloşcát láncra fűzve végighordozták a felkelő vidékeken, hadd lássa a nép, hogy valóban foglyok és nincs több remény a megmozdulásra.

A bírósági különbizottság az ítéletet 1785. február 26-án hozta meg és az a Mária Terézia-féle büntetőtörvénykönyv értelmében a legkeményebb halálos ítéletet szabta a felkelés vezetőire. Mégpedig az összes falvakból odaparancsolt tömeg előtt először alulról-felfelé haladva kerékkel összetörték az elítéltek kezét-lábát, majd a felnégyelt testeket a felkelésben leginkább részt vett vidéken az útszélére tették ki közszemlére a parasztság megfélemlítésére. Így fizetett a „jó császár" azoknak a parasztoknak, akik belé helyezték bizalmukat és szabadságot vártak tőle.[67]

Hátszeg és Hunyad vidéke, a Nyugati-érchegység a továbbiakban is a hamu alatt parázsló parasztmozgalmak színtere maradt. Hosszú és nehéz küzdelmet vívtak a Habsburg és földesúri kizsákmányolás ellen a zalatnai kincstári birodalom jobbágybányászai. Az 1848-as forradalmat megelőző évtizedben itt a román parasztok élére a halmágyi kisnemes családból származott Varga Katalin állott. Panaszleveleket fogalmazott az elnyomottak nevében, védte a jobbágyok ügyét a törvényszék előtt,

vállalta a bécsi út fáradtságait, ott is a román parasztok érdekeiért harcolt. 1843-ban, amikor a kincstár számára Bucsum község irtványföldjeit erőszakkal elfoglalták, Varga Katalin a fejszékkel, baltákkal felszerelt parasztok élére állt. 1846-ban is a felkelt bucsumiak és abrudbányaiak élén találjuk. Varga Katalin nevéhez fűződik a Habsburg-ellenes és antifeudális magyar román közös forradalmi küzdelem egyik legszebb történelmi emléke. A Nyugati-érchegység román parasztjai féltve védték vezetőjüket, Varga Katalint, de végül is Báró Jósika Samu kancellár és Andrei Saguna ortodox vikárius cselszövéssel elfogták és börtönbe vetették. A bécsi udvar és az erdélyi Habsburg-barát arisztokrácia a galíciai parasztfelkelés méreteit látva Erdélyben is újabb felkelés kibontakozásától tartott.[68]

Míg a román parasztság antifeudális tömegmozgalmait hosszú időn keresztül vallásos keretben megnyilvánuló ösztönös népi tudat jellemezte, az unió után kialakult román értelmiség a XVIII. század folyamán kiteljesítette a román nemzeti öntudatot, előkészítve ezzel a tudatos román nemzeti mozgalmat.

A román értelmiségi réteg kialakulása szorosan egybekapcsolódott a román szellemi élet fellendülésével. E fellendülés középpontja Balázsfalva volt. 1754-ben három iskola nyílt meg: egy elemi, egy középiskola, valamint egy papi szeminárium. A következő évben pedig önálló nyomda létesült.[69]

Balázsfalva mellett a román oktatásnak másutt is jelentős centrumai alakultak ki. 1828-ban alapította Samuil Vulcan a belényesi gimnáziumot, mely igen híres intézménye lett a román kultúrának és falai közül sok kiváló értelmiségi került ki. Az 1812-ben alapított aradi román tanítóképzőnek olyan híres tanárai voltak, mint Dimitrie Ţichindeal és Constantin Diaconovici-Loga. Az általuk nevelt tanítók jelentős mértékben járultak hozzá a falusi oktatás általános színvonalának emeléséhez. A naszódi és orláti határőriskolákból nemcsak altisztek és tisztek kerültek ki, hanem olyan tehetséges fiatalok is, akik egyetemeken folytatták tanulmányaikat, és mint orvosok, ügyvédek, mérnökök váltak értelmiségiekké és a korszerű kultúra hordozóivá. 1811-ben Nagyszebenben ortodox teológiai szeminárium létesült. A papság műveltségi színvonalának emelkedése közvetlenül hozzájárult az ortodox egyház iskolahálózatának kiépüléséhez, az oktatás fejlődéséhez.

A nemzeti tudat iskolai formálásában nagy szerepe volt annak, hogy kiváló román pedagógusok, mint Moise Nicoara, Aron Florian, Eftimie Murgu, A. T. Laurian szoros kapcsolatot tartottak fenn a havasalföldi és moldvai értelmiségiekkel és nevelői munkásságukban, tanítványaik előtt nem győzték hangsúlyozni a közös eredetnek, a nyelvi együvé tartozásnak a gondolatát, illetve, hogy a románoknak egy közös országban kell egyesülniük.[70]

A kialakuló, polgári funkciót betöltő román értelmiség tagjai két, sürgősnek vélt feladat megoldásán dolgoztak: egyrészt a román nyelv és

nép latin, illetőleg római eredetét akarták tudományosan igazolni, másrészt az Inochentie Micu püspök által megfogalmazott követeléseket szerették volna kiharcolni Bécsben és a diétán. Az első feladatot, az ún. Erdélyi iskola három tagja („erdélyi triász") vállalta. Samuil Micu-Klein, Gheorghe Sincai és Petru Maior buzgalommal gyűjtötték az adatokat a román nép történetének megírásához. Samuil Micu és Sincai anyaggyűjtéséből életükben csak részletek jelentek meg, de Petru Maior híres munkája, az *Istoria pentru inceputul Romanilor in Dacia* 1812-ben megjelent és korában a román nemzeti mozgalom leghatásosabb könyve volt. Itt említjük meg azt is, hogy a magyar művelődés kiváló képviselője, Bod Péter már a XVIII. század derekán önálló könyvben írta meg az erdélyi románok történetét latin nyelven.

A román nemzeti mozgalom tudományos és ideológiai megalapozása politikai követelésekben nyilvánult meg. Ilyen volt a II. Lipót császárhoz beadott ismeretes kérvény, a *Supplex Libellus Vallachorum* (1791). A petíció elkészítésében részt vett az akkori román értelmiség, a katonatisztek, a papság legjava. Szerzői között szerepelnek: Samuil Micu, Ioan Pinariu-Molnar Iosif Mehesi, az udvari kancellária hivatalnoka, Ignatie Darahont váradi görögkatolikus vikárius, a naszódi Petru Para, Petru Maior, Gheorghe Sincai és mások. A kollektív munka szülte politikai irat a következő legfontosabb követeléseket fogalmazta meg: töröljék el a románokra sértő „megtűrt" kifejezést és a román nemzetet helyezzék vissza polgári és politikai jogaiba; a román papság, nemesség és köznép ugyanolyan jogokban részesüljön, mint a többi erdélyi nemzet hasonló rétegei; a románok számarányuknak megfelelően legyenek képviselve az országgyűlésen és a hivatali állások betöltésénél; írják ki román nyelven is azon helységek neveit, ahol románok laknak, a vegyes lakosságú helységek esetében pedig használják a lakók nemzetiségének megfelelő összes elnevezéseket. Végül pedig kérték az udvartól a román nemzet kongresszusának összehívását.

II. Lipót kezdetben eszközként akarta felhasználni a Supplexet az erdélyi rendek ellen. De miután kibékült azokkal, érdemi tárgyalásra az erdélyi országgyűlésnek küldte, amely visszautasította. Ez lett a sorsa az erdélyi románok polgári nemzettudata első politikai megjelenését igazoló kérvénynek.[71]

A Szentszövetség idején a Habsburg monarchia igyekezett gúzsba kötni minden nemzeti megnyilvánulást. Így a román nép nemzeti mozgalma is nagy ellenállást legyőzve bontakozhatott ki. Az „erdélyi triász" hagyományaira építve a román nemzeti mozgalom élére Gheorghe Baritiu, Timotei Cipariu, Eftimie Murgu, August Treboniu Laurean és Simion Barnutiu került.

Az 1848-as polgári demokratikus forradalmat megelőző időszakban a modern román nemzeti tudat kialakításában elsőrendű feladatot töltött be a román szépirodalom. Olvasóközönséget nevelt fel és a progresszió eszméit terjesztette a közönség körében. Műveiben Budai Deleanu pél-

dául leleplezi és éles szatirával kigúnyolja a királyok, császárok igazságtalan uralmát és a műveltségre támadó vallási fanatizmust. A Habsburg elnyomásból szerzett személyes élmények alapján támadja a zsarnoki királyi hatalmat és szembeállítja vele a természeti jogra alapozott republikanizmust. A forradalmi évet megelőző időben kezdi el munkásságát Andrei Mureşan, a nemzeti öntudatot ébresztő költő. O *privire de pe Carpaţi* című 1844-ben írt versében a nép felszabadulásának és a román nemzeti egység megvalósításának az eszméjét önti költői formába.

A nemzeti ideológia propagálásában a líra mellett nagy szerepet vállalt magára a román publicisztika. Cipariu, Baritiu, Barnutiu, Murgu, Damaschin Bojinca írásaiban központi helyet foglal el a román nép és a román nyelv római, illetőleg latin eredetének gondolata. Harcos szellemű publicisztikai írásaikban a felvilágosodás racionalizmusa szellemében bírálják a feudalizmus intézményeit, jogrendszerét és az elavult társadalmi szerkezet fenntartásához görcsösen ragaszkodó arisztokráciát. Ezek az írók és tudósok a román paraszti tömegek felemelkedésében látták nemzetük jövendőjének legfőbb zálogát és mindent elkövetnek, hogy műveikben meggyőzzék a kifejlődő új román értelmiséget a társadalmi és nemzeti felszabadulás történelmi szükségességéről, és az érette vívott harc fontosságáról.[72]

A nemzeti ébredésben különösen fontos szerepe jutott az 1838-tól megindult *Gazeta de Transilvania*-nak, amely a román nemzeti egység egyik hirdetőjévé vált. A román nemzeti mozgalom új szakasza, szemben az eddigi rendi nemzeti elismerésének követelésével, már igazi polgári programmá fejlődött. Az új eszmeiség először 1842-ben, az erdélyi nyelvharc alkalmával tör felszínre, a balázsfalvi iskola falai között, hogy azután az egész erdélyi román értelmiség magáévá tegye. Mikor 1837-ben az erdélyi országgyűlésen felmerült a magyar államnyelv kérdése és erről 1841-ben törvényjavaslat készült, a román politikai vezetőréteg ráébredt a fenyegető veszélyre. Baritiu lapja ezt a törekvést az erdélyi román nemzetiség és nyelv elleni halálos merényletnek nevezte.

A nyelvi törvényjavaslattal szemben a románok a szászokkal együtt léptek fel, hiszen korábbi védettségüket most már az utóbbiak is veszélyeztetve látták.[73]

A Lipót-féle hitlevél korábban ugyanis a szásság még megnövekedett reménységgel fordult a bécsi udvar felé. Az idegen kormányzás elnézte a szászok protestáns voltát, és igyekezett hasznos szövetségre lelni bennük. Kezdetben még olyan tervek is érlelődtek, hogy a szász székek igazgatásilag közvetlenül Bécshez kapcsolódjanak, s szintén korán felmerült az a gondolat, hogy a számbelileg megfogyatkozott szász népességet német telepesekkel többséggé erősítsék.

Miközben a szász kizsákmányoló réteg a „németségéből" adódó előnyöket igyekezett kamatoztatni — a rendekkel szemben éppúgy, mint az autonóm szász területeken lakó románokkal szemben —, régi privilégiumait éppen a protektor központi hatalom fenyegette. Az egységes biro-

dalmat összekovácsolni vágyó felvilágosult abszolutizmus idején Mária Terézia már hajlott arra, hogy a Szászföldön a más nemzetiségű katolikus vallású lakosok megtelepedése esetében engedélyeket tegyen. Miközben a szász felső rétegekben az ausztriai németséggel való egybekapcsoltság tudata munkált, a német eredetkérdés, de főleg a nyelvkérdés vizsgálatában oly számottevő hatást gyakoroló német egyetemek látogatása elé is bürokratikus akadályokat gördítettek.

A II. József trónra léptét örömmel fogadó szász főnemeseknek rövidesen szembe kellett nézniük azzal, hogy a császári németesítés rendjén privilégiumaik is végveszélybe juthatnak.[74] II. József megszünteti a szász iskolák autonómiáját, 1781-ben elrendeli a koncivilitást, választás nélkül tölti be a szász ispáni (comes) méltóságot, 1784-ben eltörli a szász universitást, a szász területeket pedig, a székelyekkel egyetemben megyei rendszerbe sorolja be stb.

A korabeli szász feljegyzések arról tanúskodnak, hogy a jozefinizmus elleni küzdelem, mindaz, amit védelmezni kívántak, mint ősit, közösségi jogosultságot, hagyományt és privilégiumot — méginkább erősítette bennük különálló entitásként való létezésük tudatát.

Amikor az 1790-es országgyűlés felvetette a nyelvkérdést, a szászok érthető módon — német anyanyelvűek lévén — ragaszkodtak a német nyelv használatához. Az előző évtizedekben különben is jelentős eredményeket ért el a szász nyelvtudomány. Már Leibniz levelezéséből kitűnik, hogy nagy szégyennek tartaná, ha Erdélyből kipusztulna a német nyelv, a tájszótár összeállítására ösztönöz, mert az „idegen nyelv átvétele rendesen a szabadság elvesztésével és idegen igával jár együtt". Az erdélyi szász nyelvészek Leibniz irányszabását követve bontakoztatják ki munkásságukat.[75]

Nagyszebenben 1795-ben megalakult a „Societas phylohistorum", amely a szászság történeti érdeklődését tükrözte. Az osztrák birodalom határait túllépő és más a Német Birodalom kultúrájához való kapcsolódást. L. A. Schlözer göttingai professzor 1795-ben megjelent történeti műve is szolgálta. A XVIII. század végén (1784-től) azután hírlap (Siebenbürger Zeitung), majd tudományos folyóirat (Siebenbürgiesche Quartalscrift), olvasókörök segítségével mind mélyebbre ereszti gyökereit a német tudat, s egyben már a polgári szemlélet is.

A kedvezőbb feltételek között fejlődő szász nemzeti mozgalomra különben az „ausztriai patriotizmus" mellett mind erőteljesebben hatott az Ifjú Németország mozgalma. 1845-ben Stephan Ludwig Roth már Erdélyben látja a német telepesek előtt keletre vezető aranykaput. A polgári átalakulásért is főként azok lelkesedtek, akik német egyetemeken tanultak liberális eszméket és új töltésű nemzeti öntudatot. A brassói Siebenbürger Wochenblatt (1837-től), amelyet fiatal, haladó értelmiségiek szerkesztettek, már a nép politikai öntudatébresztőjévé válhatott.

Jelentős szerephez jutott az iskolaügy is, hiszen az iskolákat joggal a

nemzeti jelleg megőrzésének eszközeként tisztelték; és számottevő volt a Nagyszebenben (1844-ben) megnyílt jogi fakultás szerepe is.

Újabb tanúbizonyságként annak, hogy a veszélyezettség ellenállásra serkent és a küzdelem megacéloz, a szász nemzeti mozgalom a fiatal liberális országgyűlési kísérletek elleni harcban is erősödik. A nyelvkérdésben tanúsított ellenállás, a magyarosítás veszélye elleni fellépés idején is Schreiber egyenrangúságot követelt a német nyelv számára, mondván, hogy „Az anyanyelv az első ismertetőjele egy nép nemzetiségének".

A Habsburg birodalom történelmi fejlődésének a polgári forradalmat megelőző másfél évszázada azzal a tanulsággal jár, hogy minél erőteljesebb a tömegek kizsákmányolása, a társadalmi elnyomás, annál hevesebb az osztályharc, és minél erőszakosabb a nemzeti lét megsemmisítésére törő politika, a nemzeti elnyomás, annál nagyobb, szervezettebb és szívósabb a nemzeti küzdelem.

Ezt tagadhatatlanul bizonyítja a 150 éves Habsburg-uralom tapasztalata Erdélyben, mert noha a bécsi udvar e másfél évszázad alatt a társadalmi és nemzeti elnyomás legváltozatosabb eszközeihez nyúlt, mégsem tudta sem a románokat, sem a magyarokat megfosztani nemzetiségüktől, anyanyelvüktől. Az erőszakos asszimiláció növelte a gyűlöletet a Habsburg uralkodóházzal s annak helyi kiszolgálóival, tisztviselőivel szemben. A nemzeti elnyomás valóságos mozgató ereje lett a nemzeti tudat fejlődésének, a nemzeti hovatartozás erősödésének és az anyanyelvhez való szívós ragaszkodásnak. A másfél évszázados Habsburg-uralom éppen azt igazolja, hogy erőszakkal, terrorral vagy a nemzeti elnyomás bármely más eszközével nem lehet a nemezeti, nemzetiségi kérdést megoldani. Csődöt mondott minden olyan kísérlet, amely nemzeti vagy nemzetiségi közösségek megszüntetését, beolvasztását tűzte céljául. Ez lett a sorsa Kollonich esztergomi érsek sok fáradtsággal és részletekbe menő alapossággal kidolgozott németesítő tervének. Ítéletet mondott a történelem a felvilágosult abszolutizmus egységesítő, nemzetiségeket felszámoló és a németesítés jegyében nemzeti homogenizáló törekvések és intézkedések felett.

Mindennek az eredménye az lett, hogy a társadalmi és nemzeti elnyomás legnehezebb korában bontakozott ki, vált történelemalakító erővé a nemzeti tudat mind a románoknál, mind a magyaroknál. A nemzeti ellenállási harc elmélete és gyakorlata valósággal kitermelte ezt a vezetőréteget, amely szószólója lett saját nemzeti etnikumának, nyíltan hirdette mind a jobbágyrendszer felszámolásának, mind a nemzeti lét szabad kibontakozásának történeti szükségszerűségét. Ékesszólóan bizonyítja ezt az 1848—49. évi polgári demokratikus forradalom és szabadságharc.

Már a XVIII. század második felében és a XIX. század első felében a történelmi fejlődés elérte Közép- és Délkelet-Európában is azt a fokot, amikor az etnikailag kialakult közösségeket, csoportokat nem lehetett semmiféle eszközzel megszüntetni. Az azóta elmúlt ötnegyed század történelme ezt az alapvető tanulságot és igazságot megerősítette, alátámasz-

totta. Már a XIX. század derekán az egyéni emberi jogok és a velük szoros kapcsolatban álló nemzetiségi jogok és szabadság elismerése, biztosítása bizonyult a feszült társadalmi ellentmondások és a nemzeti kérdés megoldása egyetlen járható útjának. Aki ezzel nem számolt, vagy számolni — osztály- vagy nemzeti elfogultságánál fogva — nem tudott, azt a történelem bármennyire is ellentmondásos fejlődése előbb-utóbb az előrehaladás útjából félreállította.

Jegyzetek

[44] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek.* Szerkesztette Szilágyi Sándor, Budapest, 1877., II., 343.

[45] Jancsó Benedek: *Erdély története.* Kolozsvár, 1931., 198—199. old.

[46] *Erdély története* I. 224—226. old.; I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* 1697—1792. Budapest, 1946., 40—43. I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok,* Budapest, 1966. 68—69. old.; D. Prodan: *Supplex Libellus Valachorum,* Bucureşti, 1967., 2. kiadás, 17.

[47] *Istoria Romanei,* III., 237—243. old.; *Erdély története* I., 228—230. old.; Bányai : I. m. 116—117. old.

[48] Carol Göllner: *Regimente granicereşti din Transilvania* 1764—1851. Bucureşti 1973.; Valeriu Sotropa: *Districtul graniceresc nasaudean.* Cluj, 1975., Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése 1762—1764-ben, Okirattárral (1761—1790).* Budapest, 1908.

[49] Vasile Bichigean: *Material documentar.* Archiva Someseana, 1930., 13. sz., 350. old.; V. Sotropa: *Infiintarea granitei militare*

[50] Szádeczky: I. m., Lásd még: Michael Conrad von Heidendorf: *Eine Selbstbiographie,* Kiadja Rudolf Theil. Archiv des Vereins für Siebenbürgiscken Landeskunde. Neue Folge. XV., 128—133. old.; *Halmágyi István naplói 1752—1753., 1762—1769 és iratai* 1769—1783. Közli Szádeczky Lajos, Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XV—XVIII. századból. *Magyar Történelmi Emlékek,* 38. k., Budapest, 1906., 24—76. old.

[51] Mikecs László: *Csángók.* Budapest, 1941.

[52] Benkő Samu: *Sorsformáló értelem.* Bukarest, 1971., 85—123, 183—205. old.

[53] Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez, Visszaemlékezések 1848—1849-re.* Budapest, 1881., 504. old.

[54] Imreh István: *A rendtartó székely falu.* Bukarest, 1973., 30—32. old.

[55] Cornelia Bodea: *Preocupari economice si culturale in literatura transilvana dintre anii 1786—1830.,* Studii. Revista de istorie. 1956., 87—104. old. Lásd még: A. Veress: *Orinduieli romanest vechi tiparite in Ardeal.,* 1744—1848. Bukuresti, 1926.

[56] Andics Erzsébet: *I. m.* 29—57. old.

[57] *Teleki László válogatott munkái.* Budapest, 1961., II. 27.

[58] Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955., 11—78. old.

[59] Benkő Samu: *Sorsformáló értelem.* 216—231. old.

[60] Kölcsey Ferenc: *A magyar nyelv ügyében, A fő rendek tagadó válaszára. 1833. Kölcsey Ferenc összes művei.* Budapest, 1900. II. 71.
[61] Georgie Baritiu: *Parci alese din istoria Transilvaniei,* Sibiu 1889., I. 753.
[62] *Istoria Romanei* III. 492. Bányai: *I. m.,* 116—117. old.
[63] *Istoria Romaniei* III., 492—514. old.; *Erdély története,*
[64] Silviu Dragomir: *Istoria dezrobirii religioase a Românilor din Ardeal in sec. al XVIII-lea.* I—II. Sibiu 1920., 1930.
[65] D. Prodan: *Rascoala lui Horia in comitatele Cluj si Turda.* Bucuresti 1938.
[66] *Erdély története* I., 263. old.; Bányai: *I. m.,* 118—120. old.; I. Tóth Zoltán: *Parasztmozgalmak az Erdélyi Érchegységben 1848-ig.* Budapest, 1951., 120—125. old.
[67] *Istoria Romaniei* III., 772—776. old.
[68] I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok.* 190—191. old.
[69] Nicolae Albu: *Istoria Invătămîntului românese din Transilvania pînă la 1800.* Blaj 1944. 170—175. old.
[70] Nicolae Albu: *Istoria scolilor românesti din Transilvania intre 1800—1867* Bukureşti 1971.
[71] David Prodan: *Supplex Libellus Valachorum,* 40—48. old.
[72] *Istoria literaturii romane* II. Bucureşti 1968., 36—39. és 404—412. old.
[73] *Sachsische-Schwabische Chronik.* 53—104. old. Lásd még: Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában* (1790—1848). Budapest, 1963.
[74] Arató Endre: *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig.* Budapest, 1975., 52—54. old.; Carol Göllner. *Der Kaiser und sein Guvernator Joseph II. — Samuel von Brükenthal.* Forschhungen, 1970, 2. sz., 518. old.
[75] Arató Endre: *I. m.,* 62. old.